

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ШКАБКО СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 94 (477) "1975/2005" Л. Кучма

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЛЕОНІДА КУЧМИ (1975 – 2005 РР.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі новітньої історії України
історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
СЛЮСАРЕНКО АНАТОЛІЙ ГНАТОВИЧ,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
в. о. завідувача кафедри новітньої історії України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
КУЗЬМИНЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри історії держави та права

кандидат історичних наук, доцент
НАЗАРЧУК ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри політичної історії

Захист відбудеться 24 жовтня 2016 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.20 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий 23 вересня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

О. І. Божко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (33 с., 313 позицій), 9 додатків. Загальний обсяг дисертації – 254 с.

Вступ. Актуальність дослідження. В умовах розвитку сучасної історичної науки важливе місце належить роботам, присвяченим відомим діячам. При вивченні державотворчих процесів середини 1990-х – першої половини 2000-х рр. зростає потреба в дослідженнях, що розкривають діяльність історичних особистостей, їхню роль та вплив на хід історії, сприяють конкретизації історичного процесу крізь призму персонального, особистісного аспекту. Розгляд та аналіз діяльності Леоніда Кучми дозволяє виокреслити основні закономірності та умови його формування як інженера, господарника, політичного та державного діяча, особливості суспільно-політичного розвитку України під час його державотворчої діяльності, виокремити основні напрямки втілення задумів та планів для розбудови держави. Звернення до суспільно-політичної діяльності Л. Кучми надзвичайно актуальне, оскільки ґрунтовний аналіз його політичного портрету дасть змогу віднайти та сформулювати відповіді на питання, що пов'язані з становленням України як суверенної держави.

Актуальність дослідження обраної теми посилюється тим, що у вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження державотворчої і суспільно-політичної діяльності Л. Кучми, а також недостатньо висвітлено його роль в трансформації України з радянської республіки в незалежну країну. Висвітлення цих проблем дасть змогу доповнити історичну науку новими фактами, глибше розкрити суспільно-політичне життя України наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. та виважено оцінити роль досліджуваної особистості у державному житті та на міжнародній арені.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11БФ046-01).

Об'єктом дослідження є особистість Л. Кучми як суспільно-політичного та державного діяча.

Предметом дослідження є зміст, методи, форми та наслідки суспільно-політичної та державної діяльності Л. Кучми.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному дослідженні суспільно-політичної та державної діяльності Л. Кучми та визначенні його ролі у державотворчих процесах та становленні України як незалежної держави. Для досягнення мети були визначені наступні **завдання**:

- здійснити аналіз стану наукової розробки теми;
- проаналізувати джерельну базу дослідження;
- з'ясувати особливості діяльності в «дніпропетровський» період, що вплинули на формування та становлення Л. Кучми як суспільно-політичного діяча;
- проаналізувати депутатський період його суспільно-політичної діяльності;

- висвітлити основні результати Л. Кучми під час діяльності на посаді прем'єр-міністра України;
- дослідити основні засади економічної політики Президента України Л. Кучми;
- визначити його внесок в конституційний процес України;
- оцінити заходи глави держави в сфері національної безпеки та оборони;
- розкрити основні аспекти заходів Президента України щодо забезпечення курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію України;
- прослідкувати особливості здійснення «східного вектора» зовнішньополітичної діяльності;
- визначити специфіку особистого внеску в співпрацю з міжнародними організаціями.

Хронологічні межі роботи охоплюють період із середини 70-х років ХХ ст. до 2005 р. Нижня межа зумовлена початком громадсько-політичної діяльності Л. Кучми на керівних виробничих та представницьких посадах КБ «Південне» та місцевих рад Дніпропетровщини, а верхня визначається завершенням діяльності на посаді Президента України.

Методологічна основа дослідження. Дисертація є історико-біографічним дослідженням, виконаним на принципах науковості, об'єктивності, багатофакторності і всебічності, що дозволило ґрунтовно проаналізувати громадсько-політичну діяльність Л. Кучми, розкрити його роль у державотворчих процесах незалежної України.

В дисертації, враховуючи характер теми та мету, використовувалися загальнонаукові **методи** дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та конкретно-пошуковий, що дозволило комплексно здійснити реконструкцію політичного портрету Л. Кучми, а також спеціально-історичні методи: історико-аналітичний, за допомогою якого вивчається та дається оцінка державних документів (нормативно-правової бази), літературної та мемуарної спадщини Л. Кучми; історико-порівняльний метод дає змогу розкрити тенденції змін в Україні та суспільстві та їхні наслідки; предметно-хронологічний використовується для характеристики основних напрямів, форм і методів діяльності Л. Кучми; персоналізації, що дає змогу визначити особистий внесок політика та державного діяча у внутрішні трансформаційні процеси України, розкрити його роль у становленні держави сучасного типу.

Застосовано також міждисциплінарний підхід, який полягає у використанні, окрім категоріального апарату історичної науки, термінології політології, соціології, економіки, що дає змогу більш ґрунтовно розкрити зміст основних положень дослідження. Поєднання цих методів дозволило реалізувати поставлену мету та завдання дисертаційної роботи.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній історичній науці зроблено спробу комплексно розглянути та проаналізувати основні напрямки та форми суспільно-політичної та державної діяльності відомого українського діяча Л. Кучми на основі фундаментальної джерельної бази за рахунок введення в обіг нових архівних джерел, які раніше були недоступні, удосконалено результати досліджень про внесок Л. Кучми в процес становлення української

держави наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., набули подальшого розвитку аналіз історіографічних напрацювань українських та зарубіжних дослідників, вивчення ролі другого українського Президента в суспільно-політичному житті України.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що фактичний і теоретичний матеріал, здобутий в процесі її написання, основні наукові положення, оцінки та аналітичні висновки можуть бути використані у розробці лекційних і спеціальних курсів з новітньої історії України, в довідковій літературі, при підготовці узагальнюючих праць, а також для подальшої розробки проблем, що стосуються державотворчої діяльності в Україні. Результати роботи можуть бути використані для подальших наукових розвідок з вивчення соціально-економічного, суспільно-політичного та міжнародного становища України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Позитивний та негативний досвід, здобутки та прорахунки в державній діяльності Л. Кучми можуть бути корисними для майбутньої роботи політичних та державних діячів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися під час наукових конференцій: на ХІІ Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014: Історія» (Київ, 2014); VII Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету – 2014» (Київ, 2014); ХІІІ Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2015: Історія» (Київ, 2015); VIII Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету – 2015» (Київ, 2015); ХІV Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2016: Історія» (Київ, 2016); ІХ Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету – 2016» (Київ, 2016).

Публікації. Теоретичні узагальнення і результати дослідження знайшли своє відображення у 12-ти наукових публікаціях: 6 – в одноосібних наукових статтях, з них 6 – у фахових виданнях (1 – в зарубіжному виданні) та у 6 публікаціях тез доповідей на наукових конференціях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ «Історіографія та джерельна база дослідження» присвячений аналізу стану наукової розробки теми та характеристикі джерельного комплексу.

В *підрозділі 1.1. «Історіографія дослідження»* розглянуто сучасний стан вивчення суспільно-політичної та державної діяльності Л. Кучми.

Наявні роботи, що висвітлюють діяльність Л. Кучми, можна розділити умовно на декілька груп. Зокрема, варто виділити праці вітчизняних науковців, а також зарубіжні наукові доробки з даної проблематики. Роботи українських авторів тематично охоплюють різноманітні аспекти його життя.

Серед усіх наявних на сьогодні досліджень першопочатківцем у спробі створити політичний портрет президента Л. Кучми є Ю. Луканов.¹ Не менш цікавою

¹ Луканов Ю. В. Третій Президент (Політичний портрет Леоніда Кучми) / Ю. В. Луканов – К.: Такі справи, 1996. – 154 с.

в цьому ряді є колективна праця, упорядкована В. Горбуліним.² У ній висвітлені різні етапи «дніпропетровського» періоду діяльності Л. Кучми. Важливим дослідженням в цьому напрямку є робота В. Платонова.³ Ще однією працею, яка містить біографічний аналіз Л. Кучми є робота Г. Коржа⁴. Автор аналізує оточення другого українського Президента, політичну боротьбу з парламентом, скандали, пов'язані з ім'ям Л. Кучми, а також зовнішньополітичну діяльність. В роботах К. Бондаренка⁵ робиться спроба осмислити історію недавнього часу крізь призму діяльності Л. Кучми. У них чітко проявляється досить сприятливе ставлення до його особи, проте, в той же час, не охоплюються проблемні питання, що потребують пошукової та дослідницької роботи. Фундаментальною працею, в якій розглянуті основні засади внутрішньої й зовнішньої політики Президента України Л. Кучми, роль окремих високопосадовців в її втіленні, є дослідження А. Гальчинського.⁶

Першим дослідженням, що присвячене постаті Л. Кучми в ранзі народного депутата, прем'єр-міністра України та Президента України є монографія В. Литвина.⁷ Він зазначає, що Л. Кучма увійшов в українську політику як рішучий гравець, незважаючи на недостатню політичну підготовку. Ґрунтовною роботою, що досліджує питання політичного керівництва на теренах колишнього СРСР є праця Т. Батенка.⁸ В ній відзначається, що в 2000 р. відбулося завершення процесу становлення «демократичного монарха» в Україні.

Особливе місце в дослідженні постаті Л. Кучми та його впливу на політичні процеси належить вітчизняним політологам.⁹ Зокрема, М. Кармазіна в своїй

² Земні шляхи і зоряні орбіти: штрихи до портрета Леоніда Кучми / упоряд. В. П. Горбулін [та ін.]. – К.: [б.в.], 1998. – 78 с.

³ Платонов В. Южное созвездие: [в 2 т.] / В. Платонов. – Д. : Проспект, 2008. – Кн. 1.: Главные и генеральные. – 2008. – 400 с.

⁴ Корж Г. П. Леонид Кучма. Настоящая биография второго Президента Украины / Г. П. Корж – Х.: Фолио, 2005. – 413 с.

⁵ Бондаренко К. П. Леонид Кучма: портрет на фоне эпохи/ К. П. Бондаренко; Киевский ин-т проблем управления им. Горшенина. – Х.: Фолио, 2007. – 635 с.; Бондаренко К. П. Леонид Кучма / К. П. Бондаренко. – Х. : Фолио, 2009. – 217 с.

⁶ Гальчинський А. С. Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою. / А. С. Гальчинський. – Київ: Либідь, 2013. – 584 с.

⁷ Литвин В. М. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / В. М. Литвин – Київ : Абрис, 1994. – 495 с.

⁸ Батенко Т. Королі СНД. Портрети дванадцяти Президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т. Батенко – Львів, 2000. – 216 с.

⁹ «Помаранчева революція»: Версії, хроніка, документи / Упоряд. М. Погребинський. – К., Оптіма, 2005. – 438 с.; Політична енциклопедія / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса; редкол.: Ю. Левенець (голова) [та ін.]. – К.: Парламент. вид-во, 2011. – 808 с.

монографії¹⁰ відзначає, що Л. Кучма мав шанс стати президентом-реформатором, однак не скористався ним через незавершеність реформ, які розпочав і не довів до логічного успішного кінця.

Окреме місце займають праці, у яких постать Л. Кучми розглядається в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних процесів незалежної України. Серед них варто виділити 6-ти томну «Політичну історію України ХХ століття».¹¹ Не менш цікавою в цьому напрямку є колективна робота «Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ ст.».¹²

Питання конституційного процесу в Україні та участі в ньому Л. Кучми розглядають в своїх роботах М. Томенко¹³ та В. Шаповал.¹⁴

Важливий матеріал містять праці з історії економічного розвитку української держави. В своєму ґрунтовному дослідженні¹⁵ С. Падалка проводить аналіз підсумків приватизації, що була проведена в Україні в середині 1990-х – на початку 2000-х рр. Найбільш повно до висвітлення проблем економічних трансформацій в Україні і ролі Л. Кучми у цьому в низці праць підходить П. Гайдуцький.¹⁶ В його роботах на конкретних фактах доведено ефективність і значення указів та доручень глави держави для стабілізації ситуації та створення умов для сталого зростання галузей народного господарства. Тим не менш, праці П. Гайдуцького до певної міри є суб'єктивними через тісну співпрацю з Президентом в його адміністрації. З іншої сторони, йому вдалося комплексно підійти до дослідження цілої низки питань, що були і є актуальними для розвитку української державності.

¹⁰ Кармазіна М. Президентство: український варіант / М. С. Кармазіна; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К.: Бланк-Прес, 2007. – 365 с.

¹¹ Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. – К., 2003. – 696 с.

¹² Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.

¹³ Томенко М. В. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України: монографія / М. В. Томенко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 299 с.

¹⁴ Шаповал В. М. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні в 1990-1996 роках) / В. М. Шаповал, А. В. Корнєєв. – Х.: Фоліо, 2011. – 111 с.

¹⁵ Падалка С. С. Приватизація в Україні: перші підсумки та уроки (1991-2009) : монографія / С. С. Падалка. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – 362 с.

¹⁶ Гайдуцький П. І. Україна за роки незалежності 1991 – 2003/ П. І. Гайдуцький та ін. (підгот.) – 5 вид., перероб. та доп. – К.: Нора – Друк, 2003. – 560 с.; Гайдуцький П. І. Незалежна економіка України/ П. І. Гайдуцький. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2014. – 528 с.; Гайдуцький П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні / П. І. Гайдуцький. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.

Низку важливих та актуальних питань зовнішньополітичної діяльності Л. Кучми в своїх працях піднімають українські дослідники.¹⁷ На їхню думку, зовнішня політика України в 1994-2005 рр. характеризувалася «багатовекторністю», яку впродовж президентства з перемінним успіхом втілював у життя Л. Кучма.

Особливу групу праць складають зарубіжні дослідження.¹⁸ В них акцентується увага на заходах, які здійснювала адміністрація Л. Кучми щодо національної безпеки та оборони, завершення ядерного роззброєння, енергетичної політики України та її залежності від РФ. Досить інформативними є дослідження російських науковців. Зокрема, В. Мироненко¹⁹ відзначає, що відносини між Україною і РФ особливо покращились за президентства Л. Кучми, який вбачав у РФ стратегічного партнера та надійного сусіда. Об'єктивно підходить до аналізу напрямків зовнішньополітичної діяльності Л. Кучми періоду його президентства В. Ромащенко.²⁰ Авторка відзначає, що, незважаючи на всю критику режиму Л. Кучми, йому вдалося тримати вектор нейтральності між Росією і Заходом, не впадаючи в крайності і не доводячи відносини з РФ до прямої конфронтації.

Підсумовуючи, слід відзначити, що, незважаючи на велику кількість праць в сучасній історіографії, присвячених та пов'язаних з постаттю та діяльністю Л. Кучми, на сьогодні відсутні комплексні ґрунтовні дослідження, які повною мірою розкривали б його як персоналію та процеси, пов'язані з його іменем. Разом з тим

¹⁷ Алексеев Ю. Н. Украина и европейский глобализм (1989-2009): монография / Ю. Н. Алексеев ; Киев. славист. ун-т. – К.: КСУ, 2010. – 415 с.; Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України. – Том 3. Кульчицький С. В., Парахонський Б. О. Новітній Український державотворчий процес / Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004. – 327 с.; Віднянський С. В. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. 1991-2003: Анотована історична хроніка міжнародних відносин / С. Віднянський, І. Мельникова, А. Мартинов, О. Горенко, Д. Никифорок. – К. : Генеза, 2004. – 616 с.

¹⁸ Ukraine in the world: Studies in the international relations and security structure of a newly independent state/ L. A. Hajda (ed.). – Cambr., Ma.: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1998. – 362 p.; Kuzio T. Ukraine under Kuchma: Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine / T. Kuzio; Centre for Russian and East European studies the University of Birmingham. – London: Macmillan Press Ltd, 1997. – 282 p.; Aslund A. The great rebirth: lessons from the victory of capitalism over communism / A. Aslund – Washington: Peterson Institute for International Economics, 2014 – 320 p.; Mossessian G. Ukraine's energy policy under Kuchma and dependence on Russia. // UCDAVIS. – Режим доступу: http://www.math.ucdavis.edu/~gmooss/hosted/Ukraine_paper.pdf (16 July 2012)

¹⁹ Мироненко В. Российско–украинские отношения в 1991-2001 гг. Историографический очерк / В. Мироненко; РАН, Институт Европы. – М. : [б.и.], 2004. – 161 с.

²⁰ Ромащенко В. Основные направления внешней политики Л. Кучмы (1994-2004) / В. Ромащенко // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – №3. – 2012. – С. 64–75.

розглянуто окремі аспекти його життя, зроблено спроби створити політичний портрет Л. Кучми, дослідити його роль в державотворчих процесах. Критичний підхід характерний насамперед для робіт зарубіжного походження, де висловлюється об'єктивна оцінка його заходів в політичній, економічній та міжнародній діяльності, розглядаються явища, що уособлюються з ним.

У *підрозділі 1.2. «Джерельний комплекс»* здійснено огляд основних груп джерел, на основі яких було проведено дослідження. Серед них архівні документи та опубліковані матеріали (власні праці Л. Кучми, періодичні видання 1980-2000-х рр., спогади сучасників, нормативно-правова база, інтернет-ресурси).

Основою для вивчення та аналізу трудової, громадської та політичної діяльності Л. Кучми в «дніпропетровський період» стали архівні документи Державного архіву Дніпропетровської області. В справах фонду «Партком виробничого об'єднання «Південний машинобудівний завод» (ф. П–3719) містяться дані щодо діяльності Л. Кучми на партійній роботі в КБ «Південне», ВО «Південний машинобудівний завод». Крім того, вони вміщують відомості щодо прийняття Л. Кучми до складу Комуністичної партії, обрання на посаду секретаря партійного комітету КБ «Південне», виступи на зібраннях партійно-господарського активу. Ці документи дають можливість розкрити маловивчені деталі та факти з професійної діяльності Л. Кучми, його кар'єрне просування по складній ієрархічній вертикалі в «дніпропетровський» період діяльності.

Матеріали фонду «Дніпропетровський міськком КПУ» (ф. П–18) надають відомості про обрання Л. Кучми делегатом на міську партійну конференцію, участь в засіданнях міського комітету Компартії України, обрання до складу бюро міськкому.

Документи фонду «Дніпропетровський обком КПУ» (ф. П–19) є надзвичайно інформативними в плані участі Л. Кучми в роботі обласної партійної організації. Найбільшу увагу привертає справа 698 опису 97 – «Личное дело номенклатурного партийного работника обкома партии Л. Д. Кучмы».

Значний масив матеріалів щодо суспільно-політичної діяльності Л. Кучми зберігається в ЦДАГО України. Комплекс документів «Центральний комітет Комуністичної партії України. 1917–1991» (ф. 1) вміщує інформацію, що стосується діяльності Л. Кучми в складі ЦК КПУ в 1981–1990 рр. Не менш важливими є дані стосовно його кар'єрного просування на «Південмаші» та узгодження призначень відповідними партійними структурами та міністерствами.

Велику кількість документів, які відображають державно-політичну діяльність Л. Кучми в статусі народного депутата України, прем'єр-міністра України та Президента України знаходиться в ЦДАВО України. В ньому зберігаються фонди Верховної Ради України (ф. 1), Кабінету Міністрів України (ф. 2), Адміністрації Президента України (ф. 5233). Це, зокрема, результати виборів народних депутатів, особові справи народних депутатів, стенограми та протоколи засідань Кабінету Міністрів України, листування Президента України з міністерствами, аналітичні матеріали.

Групою джерел, що дають уяву про підходи, позиції та переконання Л. Кучми є його власні виступи, послання до Верховної Ради України, праці та спогади. У його

доробку вісім книг і монографій, написаних під час та після перебування на посту Президента.²¹ Мемуари сучасників доповнюють дані про постать та діяльність Л. Кучми.²²

Періодичні видання, зокрема «Відомості Верховної Ради України», «Голос України», «Президентський вісник», «Урядовий кур'єр» містять відомості щодо державної діяльності Л. Кучми. Окремі аспекти виробничої та громадсько-політичної діяльності Л. Кучми висвітлені в виданнях: «Вісті Придніпров'я», «Деловая Украина», «Днепр вечерний», «Днепровская панорама», «Днепровская правда», «Зоря», «Робітнича газета». Ці матеріали достатньо широко та різнобічно висвітлюють заходи та кроки Л. Кучми щодо проведення власної політики на різноманітних постах і посадах.

Своєрідну групу джерел складають матеріали мережі Інтернет. Зокрема, це документи різних скликань парламенту, урядів та Президентів, які знаходяться на офіційному веб-порталі Верховної Ради України. Значна кількість аналітичних статей, оглядів, резюме розміщені на сторінках інтернет-видань таких як «Радіо Свобода», «Голос Америки», «УНІАН», «Інтерфакс-Україна».

Таким чином, слід відзначити, що джерельний комплекс дисертаційної роботи є достатнім та різноплановим за змістовою компонентою, що відкриває можливості для проведення дослідження суспільно-політичної та державної діяльності Л. Кучми.

У другому розділі **«Формування та становлення Леоніда Кучми як громадського лідера та міцного господарника»** досліджуються основні етапи його діяльності в допрезидентський період.

У **підрозділі 2.1. «Дніпропетровський» період діяльності Л. Кучми** особливу увагу приділено «дніпропетровському» етапу його життя, який став основоположним та вирішальним в процесі його виробничої та суспільно-

²¹ Кучма Л. Д. Про найголовніше / Л. Д. Кучма – К.: [б.в.], 1999. – 351 с.; Кучма Л. Д. Вірю в український народ / Л. Д. Кучма – К.: Видавничий дім «Альтернативи». – 2000. – 504 с.; Кучма Л. Д. Україна – не Росія / Л. Д. Кучма; фото Ю. Буслинский, В. Соловьев. – М.: Издательский дом "Время", 2004. – 560 с.; Кучма Л. Д. После майдана: записки президента: 2005-2006, Киев – Конча-Заспа / Л. Д. Кучма – К.: Довира ; М.: Время, 2008. – 688 с.; Кучма Л. Д. Зламале десятиліття / Л. Д. Кучма. – Київ: Інформаційні системи, 2010. – 558 с. та ін.

²² Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: спогади і роздуми / Л. М. Кравчук. – К.: Століття, 2002. – 392 с.; Його ж. Одна Україна, єдиний народ: політичні роздуми над записами в щоденнику / Л. М. Кравчук. – Харків: Фоліо, 2010. – 541 с.; Пустовойтенко В. Сьома вершина. / В. Пустовойтенко; [літ. запис О. Губіна]. – Київ : Новий друк, 2007. – 447 с.; Ющенко В. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті / В. Ющенко. – Харків: Фоліо, 2014. – 511 с.; Мороз О. Інтерв'ю для вас / О. Мороз – 2-ге вид., перероб. та доп. – К., 2009. – 306 с.; Горбулін В. П. Без права на покаєння / М. Рубанець (пер. з рос.); В. Бадрак, С. Згурець (розпитували). – Х.: Фоліо: Defense Express Library, 2010. – 383 с.; Гетьман В. П. Як приймалась Конституція України: нотатки учасника розробки Основного Закону України / В. П. Гетьман – К., 1996. – 127 с.

політичної самореалізації. Вступ до університету в 1955 р. після важкого дитинства, пов'язаного з війною та післявоєнною відбудовою, ранньою втратою батька спонукали Л. Кучму спрямувати свої зусилля на отримання професії та роботи. Після закінчення навчального закладу в 1960 р. він був направлений на виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод» на посаду інженера, де розпочалася його виробничо-господарська та партійна діяльність.

Обрання Л. Кучми на посаду секретаря парткому КБ «Південне» в 1975 р. стало поворотною віхою в його кар'єрі, адже це засвідчило визнання його вмінь та заслуг, високий авторитет серед робітників та керівництва. На цій посаді він проявив себе як вимогливий та жорсткий керівник, який ставив в пріоритет своєї діяльності ініціативність та дисциплінованість. Успішний досвід керування партійним комітетом КБ «Південне» посприяв його подальшому кар'єрному росту – обранню секретарем парткому ВО «Півдешмаш». Такий статус автоматично зробив його членом ЦК КПУ. Більш того, в 1982 р. він став першим заступником начальника та головного конструктора КБ «Південне. «Перебудова» в СРСР започаткувала процес змін в державі, який торкнувся «Південмашу». В 1986 р. Л. Кучму було призначено генеральним директором підприємства. Такий поворот подій став водночас і великою відповідальністю, і викликом для нового керівника. Досить цікавими в цей період є погляди Л. Кучми щодо виробничих питань та суспільно-політичної ситуації. Починаючи з 1987 р. він принципово відстоював ідеї збільшення економічної самостійності підприємств та переходу на госпрозрахунок, проведення конверсії підприємств ВПК.

У підрозділі 2.2. «Суспільно-політична діяльність у статусі народного депутата» висвітлено заходи Л. Кучми під час виконання депутатських повноважень та участь в громадсько-політичному житті.

Л. Кучма неодноразово обирався депутатом районної, міської та обласної рад. В 1989 р. досить позитивно відгукнувся на факт створення Народного Руху України за перебудову. В лютому 1990 р. на пленумі ЦК КПУ він заявив про необхідність якнайшвидшого прийняття новою Верховною Радою УРСР декрету «про повний економічний і політичний суверенітет України як держави», що можна пояснити участю в парламентських виборах. Статус народного депутата відкрив можливості для виходу на всеукраїнський рівень. Тим не менш, Л. Кучма особливим чином не вирізнявся з депутатського активу, проводив пасивну законотворчу і медійну публічну діяльність, свідченням чого є відсутність виступів до моменту призначення головою уряду. Досить цікавими є відомості щодо прийняття Декларації про Державний суверенітет України та Акту проголошення незалежності України. Під час розгляду Декларації в липні 1990 р. він був відсутнім в залі, а за проголошення незалежності однозначно висловився «за». У вересні 1991 р. він став учасником об'єднання «Демократичні реформи України», що було створено відомими народними депутатами України з метою засудження подій ДКНС, побудови шляхом реформ незалежної демократичної правової Української держави з ефективною ринковою економікою, створення Співдружності незалежних держав. В грудні 1993 р. він став одним з ініціаторів створення Міжрегіонального Блоку Реформ та президентом Українського союзу промисловців і підприємців. Ці зусилля були

спрямовані на участь в дострокових парламентських і президентських виборах, на яких він переміг. Передвиборна програма кандидата в депутати Л. Кучми передбачала тісну співпрацю України, Росії і Білорусі.

У *підрозділі 2.3. «Л. Кучма на посаді прем'єр-міністра України»* розглянуто діяльність на чолі українського уряду та заходи, пов'язані з спробою реалізації програми реформ.

Складна економічна ситуація в 1991-1992 рр. призвела до відставки уряду В. Фокіна. 13 жовтня 1992 р. на його місце був призначений маловідомий широкому загалу Л. Кучма, якого запропонували народні депутати, представники промислових груп. Діяльність на чолі українського уряду була досить складною в силу змін, які відбувалися внаслідок трансформації командно-адміністративної економіки на ринковий лад. Кабінет Міністрів, який він очолював, з метою стабілізації становища в фінансово-економічному секторі отримав надзвичайні повноваження терміном на шість місяців у вигляді можливості прийняття декретів, що мали силу законів. В порівнянні з урядами В. Масола та В. Фокіна урядовий кабінет на чолі з Л. Кучмою здобув реальні повноваження. Тим не менш, численні прорахунки в реалізації ініціатив, непродумані кроки щодо декретоутворення, розбіжності серед членів уряду загострювали і без того складну ситуацію в державі. Відсутність можливості повністю сформувати свій кабінет, постійне перетягування повноважень між урядом і Президентом явно не сприяли ефективному виконанню урядової програми та діяльності щодо запровадження та реалізації справжніх реформ. 9 вересня 1993 р. Л. Кучма подав у відставку і сконцентрувався на депутатській діяльності, що посприяла його висуненню та обранню главою держави в липні 1994 р.

Таким чином, протягом 1975-1994 рр. Л. Кучма пройшов шлях від секретаря парткому КБ «Південне», ВО «Південмаш», першого заступника начальника і головного конструктора КБ «Південне, генерального директора «Південмашу», члена ЦК КПУ до громадсько-політичного діяча в статусі депутата районної, міської, обласної, Верховної Ради. Це дозволило йому зайняти пост прем'єр-міністра України, а після відставки бути обраним Президентом України.

У **третьому розділі «Участь Президента України Леоніда Кучми в державотворчих процесах»** висвітлено заходи Президента України Л. Кучми в економічній політиці, участь в конституційному процесі та діяльність в сфері національної безпеки і оборони.

У *підрозділі 3.1. «Засади економічної політики Л. Кучми»* проаналізовано здобутки та невдачі в економічній діяльності Л. Кучми та її наслідки для держави.

Важливе місце в економічній сфері займала програма перетворень нового Президента. Програма реформ передбачала декілька концептуальних напрямків – макроекономічна стабілізація та цінова лібералізація. Подібні ініціативи мали місце ще в часи прем'єрства Л. Кучми. Саме тому основним стержнем економічної політики 1994-1999 рр. було проведення послідовної політики цінової лібералізації як запоруки подолання надмірного адміністративного управління в минулі роки.

Проведення приватизації займало чільне місце в економічних планах Президента Л. Кучми та його команди. Сама кампанія приватизації державного

майна проводилась досить непрозоро та непослідовно, відсутній був чіткий алгоритм дій, а її результати призвели до задоволення інтересів вузького кола осіб.

Особлива роль в стабілізаційному пакеті реформ відводилась здійсненню повноцінної ефективної грошової реформи. Завдяки його зусиллям 2 вересня 1996 р. була запроваджена гривня.

Провідне місце в процесі радикальних економічних реформ займали аграрна та земельна реформи. За період 1995-2004 рр. було прийнято 32 профільних закони та видано 48 Указів глави держави щодо проведення земельної та аграрної реформи. Своєрідним результатом проведених змін в аграрній сфері стала стабілізація у вигляді припинення падіння виробництва та створення умов для зростання с/г сектору в 2000–2004 рр. на 6 % щорічно.

Результати проведених реформ слід оцінювати по наступних цифрах. У період 1995-1999 рр. темпи зниження ВВП скоротилися з 13,9% до 5,5 %, а інфляція зменшилася з 393% до 54%. За час другої президентської каденції, під час якої розпочалося економічне зростання, збільшення розміру ВВП склало в середньому 8,4 %, а інфляція стабілізувалася на рівні 10,4%. Слід зауважити, що за підсумками 2004 р. приріст ВВП склав рекордних 12,1% за всю історію незалежної України. Безумовно, це було наслідком дій, які були здійснені Л. Кучмою та представниками економічного блоку його команди.

У *підрозділі 3.2. «Участь Л. Кучми в конституційному процесі»* розглянуто кроки та ініціативи Президента України щодо прийняття Основного Закону та внесення конституційних змін під час другої каденції, їхній вплив на суспільно-політичне становище України.

Участь Л. Кучми в конституційному процесі є досить вагомою. Передвиборна програма кандидата в Президенти Л. Кучми передбачала термінове прийняття нової Конституції та створення авторитетної виконавчої влади. Після вступу на посаду Президент вважав за необхідне прийняти закон про владу. Підписаний Конституційний Договір між Президентом України Л. Кучмою і Головою Верховної Ради України О. Морозом визначив розподіл влади та зобов'язував прийняти Конституцію протягом року. Затягування з прийняттям Основного Закону держави з боку парламенту змусили Л. Кучму 26 червня 1996 р. підписати Указ про проведення референдуму щодо Конституції. Як результат, 28 червня 1996 р. український парламент прийняв Основний Закон держави.

Наступний етап конституційного реформування був здійснений уже під час другої президентської каденції Л. Кучми. В річницю незалежності 24 серпня 2002 р. він ініціював проведення політичної реформи, що передбачала перехід до парламентсько-президентської форми правління, пропорційну виборчу систему до парламенту, утворення коаліції, яка б формувала уряд.

В вересні 2003 р. були зареєстровані законопроекти № 4105 та № 4180, які включили в себе положення та ідеї, висловлені неодноразово Президентом щодо конституційних перетворень. Крім того, 25 грудня 2003 р. Конституційний Суд ухвалив досить неоднозначне рішення, згідно якого Л. Кучма отримав право балотуватися на посаду глави держави втретє. Тим не менше, Л. Кучма відмовився

від такої можливості, розуміючи що не має достатньої для перемоги підтримки населення.

В квітні 2004 р. конституційні ініціативи Президента були відхилені в парламенті, після чого ця тема відійшла на другий план через президентську виборчу кампанію. Події «Помаранчевої революції» змінили хід історії і увінчалися перемогою суспільства в відстоюванні демократичних принципів формування влади. В результаті компромісу, знайденого між владою і опозицією, Л. Кучма зумів внести в порядок денний питання конституційної реформи і досягнути згоди опозиції на її підтримку. Враховуючи ці обставини, сторони домовилися про проведення «третього туру голосування» в обмін на голосування за політичну реформу. 8 грудня 2004 р. Верховна Рада України ухвалила зміни до Конституції, які набули чинності з 1 січня 2006 р.

У підрозділі 3.3. «Діяльність в сфері національної безпеки та оборони» прослідковано вирішення Л. Кучмою основних проблем, що пов'язані з національною безпекою та кроки щодо обороноздатності держави, їхні наслідки для Президента та країни.

Подолання «кримського сепаратизму» стало першим випробуванням на посту глави держави. Завдяки його зусиллям вдалося замінити проросійське керівництво півострова на лояльне для української влади. Остаточна інституціалізація відносин України та Криму завершилась ухваленням 28 червня 1996 р. Конституції України.

Ядерне роззброєння включило України до клубу цивілізованих та мирних держав світу. В цьому, безперечно, була велика заслуга Л. Кучми як українського Президента. Проте недостатній рівень гарантій та захисту територіальної цілісності України показав свою неефективність через 20 років, коли РФ порушила свої зобов'язання за Будапештським меморандумом.

Проблеми в забезпеченні України енергоресурсами та корупція, пов'язана з їхнім постачанням, стали уособленням формування олігархічних груп за часів його правління. Сформований на реекспорті російських енергоносіїв капітал, став міцним фундаментом для створення в Україні потужних фінансово-промислових груп. Наявність олігархічних елементів гальмувала трансформаційні процеси в українській економіці та суспільстві, що негативно вплинуло на соціально-економічне становище держави.

Складним випробуванням та міцним ударом по позиціях Президента Л. Кучми став «касетний скандал» восени 2000 р. Л. Кучмі вдалося утримати свої позиції, проте акція «Україна без Кучми» стала серйозним дзвінком для Президента України. Вся ця історія залишає велику кількість запитань, на які немає ствердних, об'єктивних та правдивих відповідей. Проте не буде викликати заперечень той факт, що велика моральна відповідальність за всі ці події лежить на Президенті України Л. Кучмі, який допустив такий стан речей в суспільстві та не вжив відповідних превентивних заходів, які убезпечили б країну від такого шквалу скандалів, протестів та, безумовно, його особистої дискредитації. Всі зусилля президентської команди були спрямовані на мінімізацію негативного ефекту на становище українського лідера та України в світі.

Невід'ємними елементами його діяльності стали спроби реформування ЗСУ в напрямку приведення до стандартів НАТО та переходу до професійної армії. Наслідки таких дій виявилися в подальшому досить неоднозначними через зловживання щодо управління військовою власністю, падінням обороноздатності країни та консервативністю генералітету щодо проведення якісних трансформацій. Важливою рисою політики національної безпеки і оборони часів президентства Л. Кучми стало балансування в рамках політики «багатовекторності», що не сприяло зміцненню авторитету Президента та України в суспільстві та на міжнародній арені.

У четвертому розділі **«Основні напрями політики «багатовекторності» в зовнішньополітичній діяльності Президента Леоніда Кучми»** розглянуто та проаналізовано заходи Л. Кучми на міжнародній арені, співпрацю з різними геополітичними об'єднаннями.

У підрозділі **4.1. «Європейська та євроатлантична інтеграція України в політиці Л. Кучми»** розглянуто заходи Л. Кучми щодо забезпечення курсу на інтеграцію в ЄС та НАТО.

Зовнішньополітична діяльність Л. Кучми була зумовлена «політикою багатовекторності», суть якої полягала в маневруванні між Заходом та Сходом і одночасно дозволяла українській державі втілювати політику, виходячи виключно з прагматичних економічних інтересів.

Європейський напрям української зовнішньої політики все ж таки став основним в 1994-2005 рр., незважаючи на тісну економічну співпрацю з РФ та країнами СНД. Ідея євроінтеграції України була достатньо чітко визначена в «Основних напрямках зовнішньої політики України» та у програмі перетворень Л. Кучми «Шляхом радикальних реформ», яка була прийнята ВР України у 1994 р. Активна співпраця на шляху до євроінтеграції була перекреслена «касетним скандалом» та «кольчужною справою». Західні партнери були дуже розчаровані Л. Кучмою і відмежувалися від активної співпраці. Як наслідок, в 2003 р. євроінтеграція, по суті, була призупинена та розпочався активний рух в напрямку Єдиного Економічного Простору.

Євроатлантичний рух передбачав набуття членства в НАТО як кінцеву мету. У рамках співпраці постійно тривали інтенсифіковані переговори щодо розширення контактів. Курс на поглиблення відносин України з НАТО було послідовно схвалено в низці базових документів: Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, «Державній програмі співробітництва України з НАТО на період до 2001 року». Обвинувачення української влади на чолі з Л. Кучмою в постачанні радарних комплексів «Кольчуга» до Іраку в 2001 р. призупинили активну співпрацю з НАТО. Рішення РНБО України в травні 2002 р. про стратегію отримання членства в Північноатлантичному Альянсі посприяло відновленню контактів. Участь Л. Кучми у саміті НАТО в Празі в 2002 р. увінчалася підписанням Плану дій з НАТО, який надав шанс для України отримати в найближчій перспективі членство в блоці. В березні 2004 р. Л. Кучмою був схвалений «Цільовий план на 2004 рік» у рамках Плану дій Україна-НАТО. Однак, в липні 2004 р. глава держави вилучив з Воєнної доктрини пункти, в яких йшлося про набуття Україною

повноправного членства в НАТО та ЄС. Цей крок остаточно розвіяв всі сумніви і констатував, що рух до Альянсу був фікцією, довготривалою партією в непростій комбінації Л. Кучми під назвою «багатовекторність».

У *підрозділі 4.2. «Східний вектор» зовнішньої політики Л. Кучми* прослідковано відносини Л. Кучми з Російською Федерацією та участь Президента в діяльності СНД та створенні ЄЄП.

Політика «багатовекторності», уособленням якої став Л. Кучма, включала в себе проблематичний східний напрямок – відносини з РФ, яка намагалася встановити свою гегемонію на пострадянських теренах як безпосередньо, так і за допомогою різноманітних утворень, на кшталт СНД і ЄЄП.

Проблемним в відносинах з РФ було питання ЧФ, яке було вирішено шляхом підписання Сочинської угоди в 1995 р. та низки договорів, що визначали статус та умови розподілу ЧФ. Укладений Л. Кучмою та Б. Єльциним «Великий Договір» в 1997 р. ознаменував нормалізацію українсько-російських відносин.

Важливе місце в проведенні «східної» зовнішньої політики належало участі України в СНД. Л. Кучма в якості пріоритету визначив необхідність встановлення тісних економічних зв'язків між країнами Співдружності без здійснення політичної інтеграції та реформування організації, що передбачало створення зони вільної торгівлі. Певним балансом та альтернативою євроінтеграції після її призупинення мав виступити проект економічної участі України разом із РФ, Білорусією та Казахстаном у ЄЄП в 2003-2004 рр. Складним викликом перед Україною та особисто Л. Кучмою в жовтні 2003 р. стали події навколо Тузли.

Загалом розвиток відносин між Україною та РФ після проголошення стратегічного партнерства в 1997 р. не можна назвати як поступальний, так як взаємовідносини між державами та їхніми лідерами проходили досить часті періоди ескалації напруженості, що проявилось насамперед у політичній та в економічній площинах. У взаєминах двох країн за цей період справді накопичився значний конфліктний потенціал, активізація якого у довгостроковій перспективі могла б дестабілізувати двосторонні відносини, що яскраво проявилось в Криму і на Донбасі в 2014-2016 рр.

У *підрозділі 4.3. «Співпраця з міжнародними організаціями»* розглянуто особливості співробітництва Президента України Л. Кучми з Радою Європи, ОБСЄ, ГУУАМ, ООН.

Слід відзначити, що Україна стала членом Ради Європи за президентства Л. Кучми, який доклав для цього значних зусиль. Починаючи з 1999 р. характер взаємовідносин України і РЄ змінюється з партнерського на досить прохолодний. Численні резолюції ПАРЄ про порушення під час виборчих кампаній, включення Л. Кучми до списку ворогів демократії та вільної преси стали свідченням розчарованості українською владою та призупиненням співпраці.

Важливим моментом, що відображає активність Л. Кучми на міжнародній арені, стала діяльність та участь в різного роду регіональних організаціях, зокрема ГУУАМ. Показником активної діяльності Л. Кучми є співпраця в рамках ОБСЄ. В 1994 р. була направлена Місія ОБСЄ для стабілізації ситуації в АРК. Посередництво в «югославських подіях» 1999 р. проявилось у вигляді плану врегулювання ситуації

в регіоні, який ліг в основу пропозицій Генерального Секретаря ООН К. Аннана щодо вирішення конфлікту.

Досить плідною слід вважати відносини Президента з ООН. За його безпосередньої участі було висловлено низку ініціатив, спрямованих на забезпечення миру в світі, вирішення екологічних проблем, боротьбу з тероризмом. Беззаперечним успіхом діяльності Л. Кучми є обрання України до Ради Безпеки ООН на період 2000-2001 рр. та його участь в Саміті Тисячоліття в вересні 2000 р.

Участь України в міжнародних миротворчих операціях за часів президентства Л. Кучми стала значним елементом здійснення зовнішньої політики, забезпечення безпеки держави та покращення іміджу в світі.

У **Висновках** сформульовані результати та підсумкові положення дослідження, основні з яких виносяться на захист:

- З'ясовано, що суспільно-політична та державна діяльність Л. Д. Кучми дотепер не була предметом комплексного наукового дослідження та висвітлена досить побіжно. Слід відзначити, що проведений історіографічний аналіз теми свідчить, що в наукових працях відсутнє всебічне цілісне висвітлення життєвого шляху, державно-політичної діяльності Л. Кучми. Наявні дослідження фрагментарно відображають різноманітні аспекти діяльності другого українського Президента, окремі з них не позбавлені елементів упередженості та суб'єктивізму.

- Визначено, що наявний джерельний комплекс є досить різноманітним та представлений документами Державного архіву Дніпропетровської області, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та опублікованими матеріалами, серед яких власні праці Л. Кучми, періодичні видання 1980-2000-х рр., спогади його сучасників, нормативно-правова база та інтернет-ресурси. Весь цей масив джерел дозволяє всебічно проаналізувати та розкрити суспільно-політичну та державну діяльність Л. Кучми.

- Встановлено, що «дніпропетровський» період діяльності Л. Кучми став базовим та вирішальним в процесі його виробничої та суспільно-політичної самореалізації. Просування по партійній та господарській лініях визначили статус Л. Кучми як міцного господарника та активного суспільно-політичного діяча. Керівництво «Південним машинобудівним заводом» надало йому необхідний досвід, який знадобився для виконання депутатських функцій та, насамперед, під час діяльності на чолі Кабінету Міністрів України.

- Розкрито особливості діяльності Л. Кучми в статусі народного депутата, участь його в громадсько-політичній діяльності місцевих рад Дніпропетровщини. Вибори 1990 р. відкрили широкі можливості для Л. Кучми заявити про себе вже на всеукраїнському рівні. Період з жовтня 1992 р. до вересня 1993 р. характеризується сумісництвом з виконанням обов'язків голови уряду. Переобрання народним депутатом в 1994 р. засвідчили авторитет Л. Кучми серед виборців та посприяло майбутній перемозі на президентських перегонах 1994 р.

- Досліджено, що керівництво Кабінетом Міністрів України відбувалося на тлі складної соціально-економічної ситуації в державі. Встановлено, що очолюваний ним уряд отримав надзвичайні повноваження терміном на шість

місяців. Тим не менш, численні прорахунки в реалізації ініціатив та розбіжності серед членів уряду не сприяли ефективному виконанню програми щодо реалізації справжніх реформ. Добровільна відставка Л. Кучми з посади у вересні 1993 р. дозволила продовжити активну суспільно-політичну діяльність, результатом чого стало обрання на посаду Президента України в липні 1994 р.

- Встановлено, що заходи Президента України Л. Кучми в реалізації програми реформ зупинили падіння та створили умови для економічного зростання. Запровадження гривні в 1996 р. стало однією з основних заслуг Л. Кучми за часів президентства. З'ясовано, що приватизація проводилася в непрозорий спосіб та в інтересах наближених до Президента осіб. Результати реформ у період 1995-1999 рр. знизили темпи скорочення ВВП з 13,9% до 5,5 %, а інфляція зменшилася з 393% до 54%. За час другої президентської каденції економічне зростання склало в середньому 8,4 %, а інфляція стабілізувалася на рівні 10,4%.

- Розкрито роль Л. Кучми в процесі прийняття Основного Закону держави в 1996 р. та конституційних змінах початку 2000-х рр. Рішуча позиція Президента стала визначальною для прийняття Конституції. Протягом президентства Л. Кучма виступав за створення двопалатного парламенту. Встановлено, що в 2000 р. він ініціював проведення політичної реформи, що передбачала зміну форми державного правління на парламентсько-президентську республіку. Політична боротьба, мирні протести суспільства взимку 2004 р. ознаменували закінчення президентства. Як результат, прийняття в грудні 2004 р. конституційної реформи, за яку активно виступав Л. Кучма, стало одним з інструментів вирішення політичної кризи в державі.

- Проаналізовано діяльність Президента в сфері національної безпеки та оборони. Вирішення кримської проблеми та завершення ядерного роззброєння України дозволили Л. Кучмі усунути основні загрози безпеці України. Доведено, що проблеми в забезпеченні України енергоресурсами та корупція, пов'язана з їхнім постачанням, стали уособленням формування олігархічних груп за часів правління Л. Кучми. Визначено, що «касетний скандал» завдав нищівного удару по авторитету Президента Л. Кучми. Дії в секторі оборони відзначалися спробою реформування ЗСУ в напрямку приведення до стандартів НАТО та переходу до професійної армії, однак не увінчалися реальними успіхами.

- Визначено, що європейський та євроатлантичний напрями в зовнішній політиці Л. Кучми були пріоритетними, незважаючи на активне співробітництво з РФ та іншими країнами СНД. Курс на інтеграцію в ЄС і НАТО був складовою частиною політики «багатовекторності» Президента України Л. Кучми. Початок 2000-х рр. став періодом згортання реальних дій щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. Результатом цього, стало вилучення з Воєнної доктрини України пунктів про набуття членства в цих структурах.

- Встановлено, що «східний вектор» зовнішньополітичної діяльності Л. Кучми включав відносини з РФ та участь в рамках СНД та ЄЄП. В основу своєї політики Л. Кучма поклав принцип встановлення тісної економічної співпраці, яка не передбачала участі в політичних наднаціональних утвореннях. Характерною ознакою його зовнішньополітичної діяльності була політика маневрування між

Росією та країнами західних демократій, відносна рівновіддаленість від цих геополітичних гравців, намагання отримати максимум можливих бонусів та переваг.

- З'ясовано, що співпраця Л. Кучми з міжнародними організаціями полягала в заходах українського Президента, спрямованих на набуття членства в Раді Європи, участі в врегулюванні конфліктів та забезпеченні миротворчої діяльності в світі під егідою ООН. Зацікавленість глави держави в міжнародному співробітництві диктувалися передусім як державними зобов'язаннями, так і особистими інтересами, спрямованими на отримання якнайбільших вигод в рамках політики «багатовекторності».

Таким чином, можна зробити висновок, що особистість Л. Д. Кучми є досить контраверсійною та неоднозначною в науковому та суспільному сприйнятті. Можна констатувати, що постать Л. Кучми при всій її суперечливості, була своєрідним віддзеркаленням суспільних настроїв епохи. Так само як українське суспільство не було однорідним в виборі подальшого шляху розбудови держави, так і діяльність Л. Кучми не можна оцінити однозначно. Безумовним досягненням Л. Кучми є становлення України як незалежної держави. Разом з тим велика кількість проблем та викликів сьогодення зумовлені відсутністю стратегічних рішень щодо ключових питань розвитку країни за час його керівництва. Проте остаточну об'єктивну оцінку можна буде надати лише з плином часу та порівнюючи з діяльністю інших українських Президентів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Шкабко С. І. Економічна політика Леоніда Кучми в 1994-1999 рр.: спроби реформ / С. І. Шкабко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київ. ун-т, 2014. – Вип. 120 (2). – С. 61-64.
2. Шкабко С. І. Участь Леоніда Кучми у конституційному процесі (1994-2004): історичний аспект / С. І. Шкабко // Часопис української історії. – Київ, 2015. – Вип. 31. – С. 24-30.
3. Шкабко С. І. Зовнішньополітична діяльність Леоніда Кучми у 1994-2004 роках: між Сходом та Заходом / С. І. Шкабко // Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies – Lublin, 2015. – Volume XII. – С. 266-276.
4. Шкабко С. І. Державна діяльність Леоніда Кучми на посту прем'єр-міністра України (1992-1993 рр.) / С. І. Шкабко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105 (2). – С. 91-96.
5. Шкабко С. І. «Дніпропетровський період» суспільно-політичної діяльності Леоніда Кучми / С. І. Шкабко // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – К., 2016. – Вип. 48. – С. 103-110.
6. Шкабко С. І. Депутатська діяльність Леоніда Кучми в Верховній Раді України (1990-1994 рр.) / С. І. Шкабко // Часопис української історії. – Київ,

2016. – Вип. 34. – С. 126-131.

Публікації, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження

7. Шкабко С. І. Постать та діяльність Леоніда Кучми в оцінці сучасників / С. І. Шкабко // Шевченківська весна. – 2014: історія: матеріали XII міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Логос. – 2014 – С. 180-182.
8. Шкабко С. І. Проблеми економічних трансформацій в політиці президента Леоніда Кучми (1994-1999) / С. І. Шкабко // Дні науки історичного факультету. – 2014: матеріали VII міжнародної конференція студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Логос. – 2014 . – С. 355-358.
9. Шкабко С. І. Зовнішня політика України періоду президентства Леоніда Кучми (1994-2005) / С. І. Шкабко // Шевченківська весна. – 2015: історія: матеріали XIII міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Логос. – 2015 – С. 378-382.
10. Шкабко С. І. Участь та внесок Леоніда Кучми в новітній етап конституціоналізму (1994–2004) / С. І. Шкабко // Дні науки історичного факультету. – 2015: матеріали VIII міжнародної конференція студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Логос. – 2015. – С. 310-315.
11. Шкабко С. І. Діяльність Леоніда Кучми на посаді прем'єр-міністра України (1992–1993 рр.) / С. І. Шкабко // Шевченківська весна. – 2016: історія: матеріали XIV міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: ТОВ «Паперовий змій – ОПТ». – 2016. – С. 114-118.
12. Шкабко С. І. Діяльність Леоніда Кучми в статусі народного депутата (1990–1994 рр.) / С. І. Шкабко // Дні науки історичного факультету. – 2016: матеріали IX міжнародної конференція студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: ТОВ «Паперовий змій – ОПТ». – 2016. – С. 122-126.

АНОТАЦІЯ

Шкабко С. І. Суспільно-політична та державна діяльність Леоніда Кучми (1975 - 2005 рр.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – К., 2016.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню суспільно-політичної та державної діяльності Л. Кучми у період з 1975 р. по 2005 р. В дослідженні розглянуто «дніпропетровський» період становлення Л. Кучми як господарника та громадсько-політичного діяча, депутата місцевих рад Дніпропетровщини. Визначено особливості роботи в статусі народного депутата України. Розкрито діяльність Л. Кучми на чолі українського уряду та результати його роботи. Визначено основні засади економічної політики за часів президентства. Розкрито

роль Л. Кучми в конституційному процесі України. Визначено основні заходи, проведені в сфері національної безпеки та оборони та їхній вплив на розвиток держави. Досліджено участь та форми здійснення зовнішньополітичної діяльності в рамках політики «багатовекторності». Розглянуто основні результати державно-політичної діяльності та вплив на державотворчі процеси.

Ключові слова: Кучма Л. Д., Дніпропетровськ, «Південний машинобудівний завод», народний депутат, прем'єр-міністр, Президент України (1994-2005), багатовекторність.

АННОТАЦИЯ

Шкабко С. И. Общественно-политическая и государственная деятельность Леонида Кучмы (1975 - 2005 гг.) - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – К., 2016.

Диссертация посвящена исследованию общественно-политической и государственной деятельности Л. Кучмы в период с 1975 г. по 2005 г. В исследовании рассмотрены «днепропетровский» период становления Л. Кучмы как хозяйственника и общественно-политического деятеля, депутата местных советов Днепропетровщины. Определены особенности работы в статусе народного депутата Украины. Раскрыта деятельность Л. Кучмы во главе украинского правительства и результаты его работы. Определены основные принципы экономической политики во времена президентства. Раскрыта роль Л. Кучмы в конституционном процессе Украины. Определены основные мероприятия, проводимые в сфере национальной безопасности и обороны и их влияние на развитие государства. Исследовано участие и формы осуществления внешнеполитической деятельности в рамках политики «многовекторности». Рассмотрены основные результаты его государственно-политической деятельности и влияние на становление государственности.

Ключевые слова: Кучма Л. Д., Днепропетровск, «Южный машиностроительный завод», народный депутат, премьер-министр, Президент Украины (1994-2005), многовекторность.

SUMMARY

Shkabko S. I. Sociopolitical and state activity of Leonid Kuchma (1975 - 2005) – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree in history, speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – K., 2016.

The dissertation deals with sociopolitical and state activity of Leonid Kuchma during the period from 1975 to 2005. It analyzes the so-called “dniproperetrovsk” period of Kuchma's professional growth as a design engineer, party member, business executive and public and political leader. It has been determined that this period was fundamental to Kuchma's further professional development and led to his promotion to the highest levels of the government. The dissertation presents the period of his work at local councils in

Dnipropetrovsk region, then as a People's Deputy of Ukraine, his views on crucial issues of socioeconomic and political development of Ukraine. Also his activity as a head of the Ukrainian government during the economic crisis of the early 1990s has been examined. The experience he gained as a prime minister opened up an opportunity to become the President of Ukraine.

The basic principles of economic policy during Kuchma's presidency has been established. The first presidential cadence accompanied by economic recession and deep crisis. It was managed to restore the growth in all sectors of the economy as a result of reforms and stabilization during the second term. President Kuchma's main achievement is the introduction of the national currency – hryvnia. The main achievements and flaws during the process of transformation program implementation has been analyzed. The role of Leonid Kuchma in the constitutional process in Ukraine and his position concerning important issues of state administration have been investigated. It was established that the Constitution of Ukraine was adopted in 1996 due to the active position of the President of Ukraine. The constitutional reform in 2004 had been the result of a compromise between the head of state and the opposition, which had led to Ukraine's transition to a parliamentary-presidential form of government.

The dissertation also describes the main activities in the field of national security and defense, as well as their impact on the development of the state. Much attention is given to his participation in foreign policy activities as a part of “multi-vector” framework, which resulted in being equidistant from various geopolitical players and cooperation with them. The main results of state and political activity and the influence on state-building processes have been analyzed.

Key words: Kuchma L. D., Dnipropetrovsk, PA «Pivdenmash», the People's Deputy, the Prime Minister, the President of Ukraine (1994-2005), multi-vector framework.

Підписано до друку 20.09.2016 р. Формат 60x90/16.
Папір офісний. Гарнітура Таймс Нью Роман.
Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 1176

Надруковано ФОП «Черенок К.В.»
Свідоцтво В02 №353856 від 25.09.2006 р.
м. Київ, вул. Пушкінська, 45/2
тел.: (044) 235-81-92, 228-45-05